

Az afrikai szájhagyományok a szolgálatot teljesítő folklórkutató szemével.

Levél-interjú Gustaaf Hulstaert belga katolikus misszionáriussal

Szégyenletes késedelmességet igyekszik jóvátenni ez a most közreadásra szánt és levelezés útján született interjú, amelynek alapanyaga már 1987-ben feldolgozásra készen állt. Hiszen Gustaaf Hulstaert atya, belga katolikus misszionárius (1900–1990) jelen íráshoz már egy 1984. május 23-án kelt levelében elküldte a megvalósításához szükséges alapanyagokat, és apám, néhai Biernaczky János a közeli elkészítés reményében összeállított egy előzetes tervezetet. (Az írás elkészítésének elmaradása részben annak tulajdonítható, hogy a nyolcvanas évek második felében már hanyatlani kezdett az a tevékenység, amelyet az egykori ELTE Afrika Kutatási Program fejtett ki, jóllehet a harmadik és legnépesebb nemzetközi konferenciára Gödöllőn még 1989-ben sor került. 1990-től majd 15 éven át pedig sajnos az afrikanisztika Magyarországon lényegében hallgatásra volt kárhoztatva. A Füssi Nagy Géza irányította Magyar Afrika Társaság minden erőfeszítés ellenére lényegében se a rendezvények, se a kiadványok tekintetében nem volt képes a szerepét betölteni.)

Szeretném megemlíteni viszont, hogy a nyolcvanas évtizedben, a három nemzetközi afrikanisztikai konferencia rendezésének lendületében a belga misszionárius folklorista rendkívüli teljesítményére a már akkor is meglévő és az afrikai hőseposzokra irányuló fokozott érdeklődésem kapcsán figyeltem fel. Hiszen Hulstaert atya szerzetes társai a nevezetes mongó Liandzsa eposz legfőbb, mi több, egyedüli gyűjtőinek és közreadóinak számíthatnak. Más kérdés, hogy maga Hulstaert csak szórt közleményekben reagált a kongói nép e hatalmas művészeti produktumára, mivel azzal missziós társai foglalkoztak. Kapcsolatunkat az lendítette előre, hogy Jean Comhaire professzor, a belga Tengerentúli Akadémia tagja, aki már az 1982-es konferenciánkra eljött, és aki nem kis bravúrral megszerezte számomra éppen saját akadémiajától Hulstaert hatalmas mesegyűjteményeit, értesített bennünket arról, hogy 1984-ben az atya éppen Belgiumban tartózkodik, és akkor a második konferenciára (Folklore In Africa Today, Budapest, 1984, augusztus 28-31.) azonnal meghívót küldtünk a számára. A találkozón végül sajnos nem vett részt. Azonban ily módon levelezéses kapcsolatba kerültünk vele.

Gustaaf Hulstaert élete és tevékenysége röviden

Gustaaf Hulstaert Belgiumban, Flandriában született. A középiskolában elmélyült görög és latin tanulmányokat folytatott, majd 1917-ben a Sacré-Coeur próbaidős misszionáriusa lett. Utóbb filozófiát és teológiát tanult a Louvain-i Katolikus Egyetemen, és 1924-ben pappá szentelték. Néhány hónapig a tanár volt a rend kollégiumában. Majd tekintettel Kongóba tervezett eltávozására, Brüsszelben a trópusi betegségek gyógyítását tanulmányozta.

1925 őszén valósult meg afrikai utazása, a közép-nyugat kongói Tshuapa apostoli prefektúra tagja lett. Hulstaert atyát elküldték Boendebe, ahonnan kiindulva 1927 novemberéig vándor misszionáriusként tevé-

kenykedett. Az év decemberében viszont visszatért Belgiumba, és 1933 őszéig Flandriában tartózkodott: a belga kongói olajüzemi előkészítő iskolák irányítását látta el, egyben a missziós hivatal rektora lett. Otthoni szolgálata idején egyébként már belekezdett afrikai gyűjtéseinek feldolgozásába és publikálásába.

1936 júniusában utazott újra Afrikába, kinevezték a Bamanyában működő missziós hivatal rektorának, majd a Coquilhatville-i egyházmegye házfőnökének, és további megbízatások is elérték. Ebben az időben sokat utazott e hat belgiumnyi területű egyházmegyében. Házfőnöki megbízatását egyébként a háborús időkre tekintettel 1946-ig hosszabbították meg.

1950-ben azonban fölmentették minden misszionáriusi megbízatása alól nagy értékű tudományos munkájára tekintettel. Attól kezdve Bamanyában élt, Mbandaka városától 10 km-re. Ez utóbbi város adja a nevet a ma is működő mongo kulturális és tudományos központnak (Centre Aequatoria Mbandaka), amelynek megalapítása visszanyúlik még Hulstaert első kongói útjának idejére.

A belga misszionárius kimagasló tudományos tevékenységét, amelyet könyvek és közlemények százai szegélyeznek, a Mainzi Egyetem 1972-ben, az egykori Zaire Állami Egyetem pedig 1973-ban díszdoktorsággal jutalmazta. A második tiszteletbeli kinevezés következményeként 1974-ben Mbandakában ünnepeket rendeztek. Az ünnepi beszéd következő részlete lényegében mindent elárul a rendkívüli szorgalommal, teherbírással és különös szakmai képességekkel rendelkező misszionárius megbecsültségéről:

„Az ünnepek és a táncok lezajlanak és véget érnek, de mi azt kívánjuk, hogy az Ön emléke mindig éljen a jövő nemzedékekben. Mert igaz, hogy Ön a bőre és nemzetisége szerint fehér, a mi szemünkben azonban olyan, mint egy honosított mongo. Ez az, amiért a *Nkása y'Embambo* név helyett, amely elsősorban tudása tekintetében birtokolt éleselméjűségét fejezi ki, ez alkalommal Önnek inkább egy másik nevet szeretnénk adni, amely a mongo bölcsességet és nemes gondolkodást fejezi ki. Így Ön minden szokásokat illető probléma megtanácskozásának éltető elemévé válik. Mától kezdve tehát úgy hívjuk Önt: *Mpka'ea Mongo*”

Hulstaert atya ugyanakkor már a harmincas években megkezdte a mongo nyelvű Biblia előkészítését. Különböző részletek (a vasárnapok és ünnepnapok evangéliumai, Máté és János evangéliuma, apostolok cselekedetei stb.) meg is jelentek nyomtatásban. A minél tökéletesebb szöveg megteremtése érdekében mongo anyanyelvű írástudókból bizottság alakult, amely éveken át dolgozott együtt az őket irányító misszionáriussal. Végül a teljes Biblia 1975-ben (Új Testamentum) és 1977-ben (Ótestamentum) jelent meg. A fordítás különös értékét adja, hogy két afrikai írástudó, A. Elenga és I. Ifange a zsoltárokból verses fordítást készített az ősök verses ejtése szerint, amire valószínűleg az egész kontinensen nincsen példa. Amint De Rop, a mester missziós társa megjegyzi: „A Bibliának ez a fordítása a mongók számára mestermű marad, mert egyszerű, világos és tiszta lomongo nyelven íródott, és nehéz lesz azt felülmúlni, vagy netalán tán helyesbíteni.”

De vessük pillantásunkat a mongo kultúra megörökítését szolgáló munkálatok konkrét eredményeire. Amikor a Hulstaert atya bibliográfiájá-

nak nagyságrendjével való szembesülésen túljutunk, akkor az általa érintett, feldolgozott, elemzett témák sokféleségén kell elcsodálkoznunk. Tanulmányai, könyvei, kisebb írásai, adatgyűjtései nemcsak nyelvészettel és néprajzzal foglalkoznak, hanem azok számos más területre kiterjednek. Így e munkákban a következő témákkal találkozhatunk: szokásjog, a föld birtoklásának módja, a hagyományos tanítás, a demográfia, a gyarmati politika, a történelmi múlt, az etnobotanika, a hagyományos művészeti tevékenység és még a rovartan is, amivel az atya főleg első afrikai éveiben foglalkozott. Ami a tágan értelmezett néprajzot illeti, leírta a mongo hangszereket, a híreket továbbító gongot (speciális formájú, fából készült résdob, beszélő hangszer), a temetési szobrocskákat és jelentésüket, a koporsókat és a kapcsolatos hiedelmeket, a vallási eszméket, a szellemhitet, a mágiát, a házassági és temetési szokásokat, a népi mulatságokat, a zenei megnyilatkozásokat és a táncokat, a vadászatot és a vadászati járandóságok rendszerét, az udvariassági formákat, a nemzeti festék, illetve színhasználatot, azok szimbolikus jelentéseit, sőt még az időjárást és a hozzá való helybéli viszonyulást is.

A tanulmányok jelentős részben az *Aequatoria* c. folyóiratban (1937–1962, Vol. 1-25), majd annak utódjában, az *Annales Aequatoriab*an (1980–2009, Vol. 1-30) jelentek meg. Utóbbinak számos évfolyamában még az atya halála után is sorjázta a kiadatlan kéziratok közreadásai.

A 20. századi afrikanisztika eme óriása néhány csúcsművet is megte-remtett szerény szolgálati évei során. Nyelvészeti szempontból kiemelkedik a teljes körű mongo leíró nyelvtan, fonológia, morfológia, szintaxis három kötetben (1961, 1965, 1966), a mongo nyelv nagyszótára két kötetben (1957). Ami viszont a folklórgyűjtéseket illeti, elsőként a több mint két és félezer közmondást tartalmazó proverbium-kötet (1958) jelent meg, ezt követte az ünnepi köszöntő formulákat tartalmazó gyűjtemény (1959), négy vaskos kötet meséket tartalmaz (1954, 1965, 1970, 1971), a *régi* és a *modern* lírai énekeket egybegyűjtő kötetek pedig a hetvenes években jelentek meg (1972, 1978). Az atya élete utolsó évtizedében még egy sor kisebb terjedelmű gyűjteménnyel tetézte meg korábbi munkáinak eredményeit.

Nem feledkezhetünk meg továbbá arról, hogy Hulstaert folyamatosan szolgálni akarta választott hazáját, illetve népe kulturális felemelkedését. Ennek jegyében mintegy 50 könyvet, brosúrát állított össze lomongo nyelven: olvasókönyveket, kis nyelvtanokat, hittankönyveket, imakönyveket, vallási szabályzatokat, szentek történetét és más, az általános művelődési ismereteket terjeszteni szándékozó oktatási segédleteket. E kiadványok közül némelyik öt kiadást is megért.

Beszélgetés levelezés útján az afrikai nyelvek, kultúrák és szóbeli művészeti formák megmentéséről a jövő generációk számára

Hulstaert atya szerény, közvetlen emberi egyéniségét jól tükrözik annak a válaszlevélnek az első sorai, amelyet a hozzá intézett interjú-kérdésekre reagálva küldött az akkor még Zaire-nek nevezett ország (ma Kongói Demokratikus Köztársaság) Bamanya nevű településéről (a mongo kulturális intézet szerepét betöltő Centre Auequatoria Mbandaka-ból) Budapestre:

„Kedves Uram,

Köszönöm [1984.] március 21-i levelét, amely nemrég jutott el hozzám. Örömmel értesültem azokról az afrikai tanulmányok terén bekövetkezett előrelépésekről, amelyek az önök egyetemén történtek.

Kérdései tárgyában kissé zavarban vagyok. Nem egészen értem ennek az érdeklődésnek a célját. Nem feladatomban ugyanis, hogy tanácsokat adjak a kutató szakértőnek. Személy szerint én magam ezekre a tanulmányokra csak azért szántam rá magam, hogy (1) megismerhessem azt a népet, akik közé mint katolikus misszionáriust elküldtek, másrészt azért, hogy (2) amennyire ez lehetséges, meg lehessen őrizni e nép kulturális örökségét a jövő nemzedékek számára, és ezt főképpen azért, mert nap mint nap látom a növekvő veszteség veszélyét.

Mégis megpróbálkozom azzal, hogy javasoljak Önnek néhány válaszlehetőséget a levelében feltett kérdései sorrendjében.”

– *A legutóbbi évtizedekben az afrikai szóbeli hagyományok iránti érdeklődés rendkívüli méretekben kiszélesedett. Az önnek a mongo-nkundo nép bantu nyelvi anyagából és folklórkincséből táplálkozó – a maguk nemében egyedülálló – nyelvészeti és folklorisztikai kötetei, amelyeket részben a Brüsszelben székelő Academie d’Outre-Mer, részben a tervureni Királyi Közép-Afrika Múzeum adott ki, ugyancsak ebben az időszakban látott napvilágot. Mindemellett azt kell észrevennünk, hogy a mennyiségileg megnövekedett, nyomtatásban napvilágot látott gyűjtemények színvonalára rendkívül egyenetlen. Ezt látva kérdezem: Egyrészt a kutató terepmunkája, másrészt a különféle gyűjtemények (szövegek, zene, tánc, tárgyi kultúra) publikálási módja tekintetében mely feladatok megvalósítását tartja fontosnak az említett publikációk magasabb színvonalának a megteremtésében?*

– Ami a hitelesség problémáját illeti, a legfontosabb, hogy a rögzítést az elbeszélő beszédmódja (nyelvjárása) szerint végezzük el, a nevek és az azonosítás szokásosan teljes mértékű feltüntetésével együtt. A feltett kérdéssel összefüggő néhány szempontot egyébként egyik régebbi írásomban tettem szóvá, amelyből itt most feleleveníték egyes részleteket:

„A *Dombi* című folyóirat 2. számában megjelent egy cikk a szóbeli stílus tanulságairól. Ebben C. Lomami lándzsát tör az ősi művészet [ld.: folklór vagy szóbeli hagyomány – B. Sz.] eme kincsesházának megőrzése mellett. Említi a mongók és más kongói etnikai csoportok e tekintetben meglévő gazdagságát, de azt is megmondja, hogy az eddigi gyűjtések eredményei csak a nagyon szerény kezdetet jelentik.

[...] fölöttébb igaza van abban, amikor sürgeti a helyben lakók hiteles szövegeinek rögzítését, pontos fordítás kíséretében, amely lehetővé teszi az idegenek számára is, hogy az eredeti szépségeit a lehető legteljesebben megközelíthessék. Mert a művészet legalább annyira formai kérdés – tehát ezúttal a nyelvezeté –, mint amennyire tartalmi probléma.

Ebből ugyanakkor nem szabad arra következtetni, mintha a szóbeli művészet gyűjteményeinek főképpen az idegeneket kellene szolgálniuk. Véleményem szerint elsődleges céljuk szerint a helybéli lakosság számára kellene a művészi élvezetet biztosítaniuk, akik ilyen módon saját forrásaikból meríthetnék ezt az élvezetet.

[...] az európaiak által közzétett számos gyűjtemény (bár nemcsak az európaiak kezéből valók) inkább európai irodalmi művekkel szolgál, sem-

mint hogy az afrikai szóbeli művészet egyes darabjait mutatná be. Kellene tehát a fordítások, de legyenek azok annyira pontosak, amennyire az adott idegen nyelven az lehetséges.

És a fordításokhoz magyarázó jegyzeteket és kommentárokat kell hozzáfűzni. A mongo szóbeli művészetnek szentelt gyűjtemények eleget tesznek ezeknek a feltételeknek...

A legsürgősebb azonban ennek a hatalmas művészeti kincsestárnak az összegyűjtése, amely tekintetében a kongói törzsek semmilyen hasonló kulturális színvonalon álló más törzstől nem maradnak el. Csak sajnálkozhatunk e javakban már bekövetkezett, visszavonhatatlan veszteség okán. Valóban: minden öreg halálával egy könyvtár enyészik el. És ez a veszteség rendkívüli, növekvő gyorsasággal következik be. Itt az utolsó öt perc. És nem egy pompás kincs számára már túlságosan késő van.

Azoknak, akik olyan szerencsések, hogy tanulmányozhatják a hagyományokat – elsősorban az egyetemistákra gondolok –, a jövődő nemzedékek és hazájuk kulturális fejlődése iránti felelősségük tudatára kell ébredniük. Ez egyúttal a hála és tisztelet kifejezése az ősökkel szemben, akik megteremtették és örökül hagyták e kulturális kincseket.

Arra is szükség van, hogy a hatóságok fogékonyak legyenek e tekintetben, és különleges erőfeszítéseket tegyenek mindannak a megmentésére, ami az ősök kultúrájából megmaradt. Az eszközök nem hiányozhatnak ahhoz, hogy mindenkit támogassanak, aki hozzá akar látni ehhez a fontos munkához. Lehetőséget kellene arra is biztosítani, hogy megőrizhessék ezt az örökséget mind a levéltárakban, mind közvetlen nyilvánosság útján.”

– *Miután az Ön életművének jelentős része nyelvészeti vonatkozású – lásd a mongo nyelv háromkötetes leíró nyelvtanát és a kétkötetes nagyszótárát –, hogyan ítéli meg a nyelvészeti ismeretek szerepét azoknak a kutatóknak a munkájával kapcsolatban, akik folklór szövegek gyűjtésére és kiadására vállalkoznak?*

– Véleményem szerint a kérdéses afrikai nyelv tökéletes ismerete nem hogy lényeges, de elengedhetetlen feltétel a pontos lejegyzés, a helyes értelmezés, illetve a szövegek művészi értékének megítélése tekintetében.

– *A többéves terepen tartózkodás az európai kutató számára lehetővé teszi, hogy közvetítő vagy tolmács nélkül is gyűjtsön szóbeli hagyományokat. Másrészt jól ismertek azoknak az európai gyűjtőknek a gyakorlati problémái, akik egy vagy két éven át tevékenykednek valamely Európán kívüli területen. Milyen problémákkal kell megküzdeniük az olyan gyűjtőknek, akik elég alapos és elmélyült nyelvi ismeretekkel rendelkeznek, és ennek alapján próbálnak meg közvetlenül az adatközlőkhöz fordulni, illetve így végezve feladatukat igyekeznek hiteles szöveganyagot gyűjteni? Milyen szerepet játszhatnak ilyen körülmények között a szóban forgó helyi etnikai csoport egyes személyei, akik nem tolmácsok ugyan, de jól ismerik az adott csoport hagyományos kultúráját? Pontosabban nyújthatnak-e ezek a személyek segítséget a gyűjtő számára? És (igenlő válasz esetén) milyen előfeltételek mellett?*

– Itt meg kell ismételnem az előző kérdésre adott válaszomat. A csupán 2–3 éves terepen tartózkodás nekem úgy tűnik, nem elég sem ahhoz, hogy szövegeket szerezzünk (amelyeket a helyi lakosok rögzíthetnek és írhatnak

le), sem pedig a hitelesség biztosításához, és főképpen nem a hiánytalan megértéshez.

Az adott etnikai csoportból származó olyan személyek, akik beszélnek egy európai nyelvet, nagymértékben segíthetnek a gyűjtőnek. A probléma az: hogyan tud a gyűjtő arról megbizonyosodni, hogy informátora a valósághoz igazodik-e, ahelyett, hogy pl. saját látomását vagy értelmezését nyújtja. Jelenleg számos ilyen esettel találkozhatunk még azokban a tanulmányokban is, amelyet egyetemi végzettségű afrikaiak készítenek, akik a maguk népének gondolataiként és szokásaiként jelenítik meg saját – európai befolyás hatására átalakult – szemléletüket.

– *Amikor afrikai folklóralkotást valamely európai nyelvre fordítanak le, e munkával kapcsolatban egy sor sajátos probléma merül fel. Miután ön számos afrikai nyelvű szöveget lefordított különböző európai nyelvekre (főleg flamandra és franciára), bizonyos, hogy jól ismeri ezeket a problémákat. Az afrikai szövegek európai nyelvre való fordításakor az Ön véleménye szerint hogyan lehet vagy kell összeegyeztetni a pontosság, az érthetőség és az olvashatóság különböző, részben egymással szembenálló szempontjait, kielégítve némileg az irodalmi igényeket is, ám ugyanakkor nem feledkezve meg a tervezett publikáció valószínű olvasóközönségének az igényeiről sem?*

– Ezt a kérdést egy előadásomban tárgyaltam, amelyet Brüsszelben, az Academie de l'Outre-Mer találkozóján mondtam el és az akadémia negyedéves folyóiratában jelent meg. Azonban abban fordított értelemben, már amennyiben nem az afrikai nyelvről európai nyelvre, hanem az európai nyelvről bantu nyelvekre való fordítás kérdéseit vetettem fel. Mindemellett úgy vélem, a kérdéskör lényegét abban kimondtam. Fontosnak tartom, hogy ellen kell állni annak az igen gyakorta megnyilvánuló törekvésnek, amely irodalmilag értékes fordítás megteremtésére készlet, hogy tetszést arasson az európai olvasók körében, miközben az eredeti alkotás irodalmi értéke és hitelessége elveszik. De hadd idézzek néhány részletet említett előadásomból:

„Az olasz szolás *traduttore traditore* (szó szerint *áruló fordító*) az egyik legalapvetőbb problémára vonatkozik, amely minden fordító előtt ott tornyosul. Valójában, mindig a két véglet között kifeszített kötélén lépked, elvitathatatlanul az eredetihez való hűség és a befogadó nyelven való érthetőség között egyensúlyozva.” (333. old.)

„...a hűség és az érthetőség kettős tiszteletben tartása kettős igényt eredményez, egyrészt a fordításnak reprodukálnia kell az eredetit oly hűségesen, amennyire csak lehet, másrészt azt adaptálnia kell a befogadó néphez.” (333–334. old.)

„Ahhoz, hogy az eredetihez hűséges legyen, a fordítónak nem csak pontosan vissza kell adnia a szerző gondolatait, de tiszteletben is kell tartania a kifejezési eszközök formáját és általános kulturális légkörét, már amennyire azt a befogadó nyelv szelleme megengedi. A formai hűségre törekedni különösképpen azoknál a szövegeknél ajánlatos, ahol az irodalmi szépség ugyancsak különösen fontos, a költői műfaj tekintetében is.

Szükség esetén az érthetőséget a jegyzetek megkönnyíthetik, de azt lehetőség szerint el kell kerülni valamely nyomon követett történet esetén. A

jegyzetek hátránya kevésbé jelentkezik a didaktikus szövegeknél, mint amilyen a Biblia számos része is.” (334. old.)

„(Általános különbségek két nyelv között) Az első különleges nehézség (mondjuk) a héber és a lomongo között az általános (nyelvi) gazdagság különböző fokában található. Ezek nyilvánvalóan nem olyan specifikus terminológiákból adódnak, amelyek az anyagi kultúrára vagy a társadalmi, szervezett elemeire utalnak. Minden nép rendelkezik olyan kifejezésekkel, amelyek a maguk formájában csak nekik felelnek meg. Valamely pásztornép a kifejezések jelentős állományával rendelkezik a csordákat illetően, míg azok a halászoknál hiányzanak, akik ezt az állítólagos rést olyan szavak kivirágoztatásával pótolják, amelyek a halakhoz és azok megfogásához kapcsolódnak.” (335. old.)

„Példaként megemlíthetjük azt a nagyszámú helyet, ahol az eredetiben (szövegben) költői párhuzamba kerül két szó, amit a fordítók folyamatosan *jog* és *igazságosság* formájában értelmeznek. Ott például, ahol a lomongo nem használhatja csak a *lisémbi* kifejezést, amely nagyon zavaró azokban a versekben, ahol a szinonimák váltogatása nagy szerepet játszik. Hacsak ugyanannak az igei gyökérnek egy másik származékát, *bosémbya*, nem hozzák létre, mint ahogy a protestáns fordítás teszi azt.

Hozzunk még egy példát. A törvényességet (*igazságosságot*) általában és a valamely személyre ruházott tekintélyt ugyanazzal a *mpifó* szóval fejezik ki. A szemantikai kapcsolat és az alapul szolgáló jogi fogalom magyarázza az egyetlen kifejezés használatát a két francia kifejezéssel ellentétben. De másrészt, a francia jog szó a helyes (igazságos) viselkedés normáját is kifejezi. Létezik még a törvényes kifejezés is. A héber nincs birtokában e megkülönböztetések egyikének sem. De az összefüggés azt sugallja, hogy ezek a gondolatok nem ismeretlenek. Ennélfogva a kifejezések szegénységével állunk szemben. Vagyis a lomongo fordítónak ezért mindig ügyelnie kell arra, hogy az adott helyzetben megfelelő kifejezést használjon, így válasszon a *mpifó* és a *lisémbi* között: az első a jogot jelöli meg, míg a második az igazságosságot, mint erényt vagy minőséget.” (336. old.)

– *Úgy tűnik, ami a kutatási módszertan, pontosabban közelítés- és szemléletmód dolgát illeti, két irányzattal, a hagyományos kultúrák megközelítésének két egymástól nagyjából független kutatási ágával találjuk magunkat szemben. Az egyik oldalon arra törekednek, hogy a kutatott etnikumról teljes képet adjanak, rögzítve bizonyos fokig az adott kultúra és társadalom valamennyi vonását. Ezzel szemben azok, akik a másik irányzatot képviselik, abból a célból fejtenek ki erőfeszítéseket, hogy egy korlátozott témára vagy egyetlen folklór műfajra szorítkozva nagy mennyiségű és igen pontos dokumentumanyagot gyűjtsenek össze. Ugyanezt a benyomásunkat más szavakkal kifejezve: az angol (brit vagy angolszász) és az európai (kontinentális) értelemben vett folklórszemlélet közötti ellentétes nézőpont adta kérdésfeltevésre kellene választ kapnunk. Hozzáfűzve ehhez, hogy úgy tűnik, az előbbi szemlélethez, módszertanhoz újabbán a német folklórkutatás is közeledik. Miközben azt érzékeljük, hogy a folklórkutatások területén ma is inkább a második irányzat az uralkodó. Jóllehet, követőinek figyelmüket a gyűjtésen, rögzítésen, átíráson és a konkrét szövegfordításon túl a közösség teljes kultúrájára is mindinkább összpontosítaniuk kellene. Hiszen az értelmezés igénye ugyancsak megnövekedett az újabbán általános tudomány-módszertani szemléletváltások következtében. A folklórszövegek publikációiban így*

aztán nélkülözhetetlenné vált a néha túlságosan is részletes jegyzetapparátus, amely miatt a más kultúrák képviselői elöl elzárt gondolatok, jelképek, összefüggések megközelíthetetlenek maradnának. Egyszóval, az Ön véleménye szerint az afrikai folklórszövegek publikálása során milyen műveleteket célszerű elvégezni ahhoz, hogy miközben a forma nem sérülhet(ne), az értelmezés mindinkább a középpontba kerül, elsősorban a kulturális antropológia térhódítása következtében?

– Először is azt kívánom hangsúlyozni, hogy – az említett irányzatoktól függetlenül – a kutatásnak és a gyűjtésnek a szóbeli irodalom sajátosságai-ból kell kiindulnia. E kérdéshez kapcsolódóan ismét egy, az előbbiekből említett írásomból szeretnék idézni néhány gondolatot:

„Az orális művészet – az előszó művészete – az írás nélküli népek számára ugyanaz, mint a (nyomtatott) irodalom az írni-olvasni tudó népek számára. Mégis vannak bizonyos sajátos ismertetőjegyei, szorosan ahhoz a tényhez kapcsolódva, hogy kifejezésre juttatása élő hangon, továbbadása pedig élőszóval történik. *Szóbeli művészet*, ez jobb kifejezés, mint a *szóbeli stílus*, amely a szóművészetet alkotó elemek közül csak az egyik.

Szóbeli, hallással kapcsolatos természetéből következik viszont az a fontos szerep, amelyet az emberi hang által megnyilatkozó szóbeli művészetben a taglejtés, a hallgatóság reagálása, a közösségi hangulat játszik. Ezek az elemek (kivéve a színpadi előadást) nem jelennek meg az irodalomban, amely sokkal inkább individuális jellegű (egyetlen személyre szabott), míg a szóbeli művészet sokkal inkább közösségi jellegű, teljes mértékben illeszkedve a törzsinek nevezett népek, illetve azok kulturális megnyilvánulásainak világához.

Ami a szóbeli művészetet, akár az irodalmat, legfőképpen jellemzi, az művészeti természet. Tehát nem minden kimondott, illetőleg leírt szó számít szóbeli művészetnek vagy irodalomnak. Bizonyos minőségnek kell megjelennie a tartalomban és főként valamilyen szépségnek a formában, más szóval a kötött vagy szabad ritmusban, a szavak megválasztásában, a szerkezetek tökélyében, a mondatok harmóniájában és szabályos ismétlődéseiben, vagyis bizonyos érzéki (asszonánc, magánhangzók összecsengése, rím, a hangok harmóniája) és intellektuális (hasonlatok, fordulatok, allegóriák, költői képek) művésziességnek kell azt áthatnia, amit művészetnek nevezünk.

Másrészt, ahogy az irodalomnak, a szóbeli művészetnek is számos műfaja létezik. Találkozunk itt prózával és költészettel, állatmesékkel és embermesékkel, eposzokkal, mítoszokkal és mondákkal, közmondásokkal, találósokkal, dalokkal és táncdalszövegekkel stb.

Ugyanakkor persze bizonyos különbségek is észrevehetők. A szóbeli művészet, amennyire ez ismeretes, kevés színházias jellegű megnyilvánulással rendelkezik. Nincsenek szóbeli regények, ami egyébként Európának is eléggé késői leleménye. Másrészt a szóbeli művészet irodalom-és művészettörténete törzsi állami szervezetekre korlátozódik: nagy királyságok vagy birodalmak ritkák Afrikában. Ezzel szemben a szóbeli művészet ismer egy olyan ritmikus játékot, amelyet néha találós kérdésnek minősítenek, de valójában különbözik attól, mivel esetében a forma van túlsúlyban...”

De visszatérve a föltett kérdésre: mind a két kiinduló szempontot érvényesnek tartom. Az első (amelyik teljes képet kíván adni valamely etnikum

hagyományvilágáról) kikerülhetetlenül szükségesnek tűnik a számomra, mégpedig a második irányzat által összegyűjtött dokumentumok értelmezéséhez. Ugyanakkor a szóbeli művészet szövegeinek megőrzése az afrikai államok (főleg politikai) fejlődésének jelenlegi állapotában elsődlegesnek tűnik. El szeretném kerülni, hogy a saját magam módszertanát az európai magatartások közé soroljam. De, amint az Ön kérdésfeltevése ezt kimondja, a részletes és pontos magyarázó jegyzetek teljes mértékben nélkülözhetetlenek.

– *Ismeretes, hogy Afrika etnikai szempontból igencsak sokrétű földrésze glóbuszunknak. Véleménye szerint milyen – esetleg kényszerű korlátozókat is magukban foglaló – következtetéseket lehet vagy kell levonni ebből az ugyancsak egyedülálló etnikai képletből a teljes kontinensre kiterjedő és a hagyományok feltárását célzó kutatómunka tekintetében?*

– Mindenekelőtt azt szeretném megemlíteni, sokkal több dokumentumanyagot lehetne összevonni egyetlen terjedelmesebb kötetbe, és ilyen módon publikálni. Az afrikaiak jövőendő nemzedékeit a mainál sokkal jobban meg kellene becsülnünk azzal, hogy kulturális örökségüket annak minden ágára kitekintően megőrizzük. És – minden korlátozást elvetve – ezt kellene tennünk azoknak a legkisebb etnikai csoportoknak a hagyománykincsével is, amelyek iránt a politikusok nem mutatnak érdeklődést. Ilyen módon lehetne harcolni azokkal a jelenlegi irányzatokkal szemben, amelyek mindent összemosva, általánosítva, egyszerűen csak Afrikának akarnak tulajdonítani, afrikainak minősíteni, miközben ez a világ éppolyan változatos mozaikszerűséget feltételez, mint Ázsia vagy Óceánia. Világhírű szakértők vétkeznek az igazsággal szemben, amikor elhamarkodott, megalapozatlan általánosításokra ragadtatják magukat. S egyaránt teszik ezt fehérek és feketék, tudatlanságból, politikai elszegődöttségéből, hiúságból, törleszkedésből, vagy bármilyen más motívum hatására, de teljes mértékben a valóság sokarcúságával ellentétesen. Véleményem szerint valamennyi afrikai hagyományos közösség minden kulturális ágazatáról monográfiákat kellene alkotnunk, tekintet nélkül a pillanatnyi politikai kurzusra, mégpedig azért, hogy ezt a sokrétűségében megnyilvánuló kulturális csodát megőríthessük az egész emberiség jövőendő generációi számára.

– *Utolsó kérdésem az ön kiterjedt és a mongo nép hagyományos világát feltáró kutatásaira irányul: hol tart ez a munka, és milyen munkálatok eredményeinek közzététele várható a közeljövőben?*

– Egy kolléga, a Lovanium egyetem (Kinshasa) régi professzora a mongo szájhagyományoknak szentelte disszertációját, amelyet a Louvain-i Egyetemen nyújtott be...

– *Gondolom, A. de Rop művéről van szó.¹*

– Valóban, missziós társam e könyvében az általánosságban vett szóbeli művészet természetéről és jellegzetes vonásairól adott, igen jól sikerült tudományos ismertetés után bemutatja sorban a mongóknál előforduló

¹ De gesproken woordkunst van de Nkundo. [A Nkundók szóbeli művészete.] Tervuren, 1956.

különböző folklór műfajokat. Minden esetben példákkal illusztrálva és kitérve azok adott személyre szabott vagy társadalmi szerepköreire.

Ami általában a mongók folklórkincsét illeti, úgy vélem, annak jelentős része írásosságba mentve már könyvekben és különféle közleményekben lapul. Több könyvből és számos publikációból, vagyis több teljes változatban ismerhető meg a kongói nép szóművészetének királynőjét jelentő Liandzsa hőseposz. Több kötet tartalmaz közmondásokat (a saját gyűjteményem: 2670 példát összesen). Pereskedésekről, emberekről, illetve állatokról szóló mesék olvashatók ugyancsak könyvek és közlemények sorában (a szörnymesék kötete éppen most került a kiadás folyamatába). Sajátos és eddig páratlanul létező afrikai műfaj a *losako*, vagyis ünnepi köszöntőformula, ebből is keletkezett egy kötetre való gyűjtemény.

Mindezt néhány kommentárral kell kiegészítenem. Mindenekelőtt említenem kell, hogy a mongo hőseposz a műfajnak olyan példája, amelyet a legjobb európai eposzokkal állíthatunk párhuzamba. Számos afrikai, mi több kongói hőseposz ismeretes már, de a Liandzsa annyiban különbözik tőlük, hogy a változatokban szereplő történet történelmi ismereteket közvetít. Az említett *losako* ünnepi köszöntés formula, mint műfaj, ugyancsak eddig párhuzamok nélkül áll, bár ennek oka vélhetően a gyűjtői figyelmetlenség. Nem találtak eddig más kongói népeknél ún. *anatómiai dalokat* sem (a testformák, testrészek megéneklése), és a lírai dalgyűjtések is rendkívül szórtak.

Még egy sajátos jelenség: az igen gazdagon sorjázó állatmesék kincsesládájában – már mongo vonatkozásban – két különleges ciklust is találhatunk. A népszerűbb az *ulu*, vagyis a szárazföldi teknősbéka köré csoportosul. A kevésbé elterjedt mese-fűzérnek a főszereplője a *naine mbókóló* antilop. Mindkettő ugyanabból a szellemiségből fakad: dicsóít a ravaszág fölényét az anyagi erővel szemben, a tudást és értelmességet a brutalitással szemben, és lehetőséget nyújt arra, hogy átérezhessük, miként szedi rá a gyenge a hatalmasat. E ciklusok figyelemreméltó vonása, hogy a jó győzelmének átélésén túl a hagyományos afrikai életvitel bizonyos történelmi-társadalmi vetületére is fényt vet, mégpedig a közösség morális energiáit növelve.

Az interjú jegyző kutató még el szeretné mondani – 35 év múltán

Itt most a nagy távolságon átnyúlva és képzeletben a múltba visszatérve szeretném megköszönni, akár csak képletesen is, Hulstaert atyának, hogy válaszaival megtisztelt, olyan gondolatokkal és felvetésekkel, amelyek – meggyőződéssel mondhatom – sok tekintetben iránymutatóaknak bizonyulnak. Másrészt viszont némileg túllépve ennek az interjúnak a keretein, még szeretném, Albert De Rop életrajzi összeállítás alapján, az érdeklőknek felmutatni, hogy a mongók nagy barátjává, tanítójává lett belga miszisionárius nemcsak hittérítői és néprajzi kutatómunkát végzett a kongói nép körében, hanem a gazdasági-társadalmi felemelkedésükért vívott harcban is szerepet vállalt.

A gyarmati uralom első szakaszában (1885–1908, a II. Lipót belga király személyes birtokának számító ún. Kongo Szabadállam idején) a mongo nép ugyanis oly sokat szenvedett, hogy fejlődésében nemcsak megállt, de létében is veszélyeztetetté vált. A túlélők olyan súlyos állapotba kerültek,

hogy úgy tűnt, elvesztették az élet fenntartásához szükséges lelkierejüket. Olyan látszatot keltettek, hogy létezésről való megcsömörlésük, morális térvészük okán kihalásra ítéltetnek. Úgy tűnt, hogy az egyenlítői erdők e kezdetleges kultúrájú falusi népessége – amely az elefántcsont és a kaucsuk révén igen csekély gazdasági erőforrással rendelkezett – átadja magát az enyészetnek.

Mindehhez hozzátehetjük, hogy azokban az években egyáltalán nem tartották számon az etnikai csoportok saját jogait, hanem arra törekedtek, hogy a gyarmat népei egyesüljenek, és ily módon egyetlen államot, egyetlen népet alkossanak, egyetlen nyelvet beszéljenek.

Hulstaert atya mint keresztény és mint flamand származású moralista, azonnal tudta, milyen fontos a nemzeti értékek és a szellemi virágzás megőrzéséhez a nyelv és a kultúra. Valamely közösség erőinek a fel nem ismerése magával hozza a gyökerek megsemmisítését, erejét veszi a közösség tagjainak.

A legmagasabb rendű humanista értékeket valló belga misszionárius több mint 50 éven keresztül minden erejével a mongo nép helytállásának és büszkeségének a fölélesztésére törekedett. Szavakkal és cselekedetekkel harcolt a létezésről megcsömörlötteknek az élethez való visszatértéséért, és ami a legfontosabb (bár ez kevéssé ismert tény), jeles érdeműl tudható be, hogy szerepet vállalt a születések csökkenése elleni küzdelemben is, és íme, a népesség ma (1980-ban vagyunk!) már lassan, de biztosan növekszik.

Hasonlóképpen tett erőfeszítéseket azért, hogy visszahelyezzék jogai-
ba a nép nyelvét, és hogy azt műveljék. Támogatta a népcsoport egyesülését, hogy a mongo népnek újra legyen öntudata a saját egységéről, legyen büszke arra, hogy mongo, és szálljon szembe saját elkorcsosulásával.

Ugyanígy önfeláldozással védte a mongo népet a félreértésekkel és a visszaélésekkel szemben, hogy megőrizhessék mindazt, ami jó és szép a (sokszor tévesen felfogott) mongo elgondolásokban, intézményeikben, sajátos szokásaikban, hagyományaikban. Megvédte a földjeikre vonatkozó jogait, és arra törekedett, hogy saját természetüknek megfelelő tanítást, nevelést biztosítsanak a számukra. Hulstaert atya többek között tagságot vállalt még az utolsó nehéz időkben (1953–1960) a Benniszülöttek Védelmében Létrehozott Bizottságban is.

Záró megjegyzések

Nem kétséges, a misszionárius atya többszörös életműve (hittérítés, hagyománymentés, közéletiség, szociális munkás tevékenység, Biblia-fordítás, oktató-felvilágosító munka stb.) reményt támaszt egy szebb, emberibb, folyamatos értékképzéssel kecsegtető, jövőbe mutató fejlődési lehetőségeket felmutató Afrika, pontosabban annak egy kicsi, persze mára már sokmillió közössége tekintetében.

A bevezetőben említettük, hogy a mongo Biblia-fordítás minden bizonnyal a sok száz többi afrikai fordítás közül kiemelkedik igényességével és a zsoldárok versformában való lefordításával. Tegyük ehhez hozzá, valószínűleg egyetlen más népnek a szókincsét és a grammatikáját se készítette el olyan alaposággal (és terjedelemben), mint ahogyan azt Hulstaert atya megvalósította mongo vonatkozásban.

A belgáknak mindmáig megemészthetetlen lelkiismereti kérdést okozó történelmi faktum: II Lipót király akár 10 millió vagy még annál is több afrikai halálát eredményező több évtizedes kongói uralma. Nem véletlen, hogy De Rop a mongók szenvedéseit ecsetelve nem mondja ki annak okozója nevét.

Úgy véljük azonban, ha valami is, legalább kis részben, képes feledtetni ezt az akár hitleri vagy sztálini méretűnek ítélt atrocitást, az éppen eme nagytiszteletű misszionáriusok, Edmond Boelaert, Albert De Rop afrikai szerepvállalása, mindenekelőtt pedig Gustaaf Hulstaert vélhetően egy afrikai nép életére hosszú évtizedeken át hatással lévő, igazi humanistára valló cselekedetekkel telt életműve.²

A mongókról dióhéjban

Közép-Afrika őserdőkkel borított egyenlítői vidékén élnek, a Kasai és a Sankuru folyók északi régiójában. Lélekszámuk ma kb. 12 millió. Keresztény vallásúak (ezért aztán előfordulnak összeütközések az iszlám hitű észak-keleti népcsoportokkal). Beszélt nyelvük: a mongo, illetve a lingala keverék nyelv (főleg a városokban használatos). A nép megnevezése: bomongo, a nyelvé: lomongo vagy nkundo. Eredetük bizonytalan, bár írásos feljegyzések róluk már az 1500-as évekből léteznek. Területükön a földművelésnek 1000-tól vannak ásatag nyomai. A rabszolga-kereskedelem idején főleg a zanzibári arab rabszolgavadászok látogatásait szenvedték meg. A belga gyarmatosítás hatására – amelynek a II. Lipót belga király fémjelezte évtizedeit (1885–1908) – az ún. Kongó Szabad Állam időszakát csak súlyos szenvedések, kényszermunkák árán éltek túl, utóbb kávé, kakaó- és gumiültetvények nőttek ki vidékükön, megszorodott a háziállatok tartása. Mezőgazdasági terményeik: kasszava, jam, banán, zöldségek, bab, amelyet halászat és vadászat egészít ki. Hagyományos társadalmukban az apai ágon való öröklődés érvényes, hiedelemrendszerükben az őskultusz a meghatározó. Sok kisebb törzsi frakcióra bomlanak, és kívülről, a másik csoportból házasodnak.

(készítette: *Biernaczky Szilárd*)

² Gustaaf Hulstaert két fontos, fentebb is említett publikációja: Sur l'art oral. In: *Cahiers Zaïrois*, 1971. n° spécial, 195–198. p.; Problèmes de traduction en langue bantoue. In: *Bulletin de l'ARSOM*, 1977. 331–371. p. Gustaaf Hulstaert teljes bibliográfiája megtalálható a Centre Aequatoria Bamanya / Mbandaka honlapján: www.aequatoria.be Thèmes / Biographies et bibliographies coloniales / Bibliographies / Gustaaf Hulstaert